

Andrzej Kotecki

Medale martyrologiczne w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie

---

Niepodległość i Pamięć 22/4 (52), 291-318

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Medale martyrologiczne w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie

Zbiory Muzeum Niepodległości w Warszawie składają się z wielu elementów. Jednym z nich jest kolekcja medali. Składają się na nią prace powstałe od początku XIX wieku po czasy współczesne. Kolekcja nie stanowi zbioru zamkniętego i nadal jest wzbogacana¹. Zgodnie z misją Muzeum zakres tematyczny obejmuje różne aspekty związane z zagadnieniami walki narodu polskiego o niepodległość od końca XVIII wieku po czasy najnowsze. W kolekcji znajdują się również medale dotyczące szeroko rozumianej kultury, sztuki czy wydarzeń historycznych, dzieła różnych autorów, wykonane w różnych państwach Europy, Ameryki czy Azji. Prezentowana poniżej publikacja stanowi kolejne opracowanie tematyczne wybranego fragmentu zbioru medali. Tym razem dotyczy ono problemów związanych z martyrologią narodu polskiego w czasie II wojny światowej. Opracowanie obejmuje 37 medali uszeregowanych w cztery grupy: dział I – Ogólny, dział II – Obozy koncentracyjne, dział III – Represje stalinowskie; dział IV – Holocaust. Medale w każdym z działów zostały zaprezentowane w układzie chronologicznym emisji.

---

¹ Autor tego tekstu aktualnie przygotowuje do wydania katalog całej kolekcji medali. Do tej pory opublikował dwa artykuły tematyczne: A. Kotecki, *Medale upamiętniające martyrologię Polaków w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej*, „Niepodległość i Pamięć”, R. XXII 2015 nr 2 (50), s. 313–318, idem, *Medale kościuszkowskie i z Kościuszką związane w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, „Niepodległość i Pamięć”, R. XXII 2015 nr 3 (51), s. 311–348.

I. Medale o charakterze ogólnym

Tematyka wojenna w medalierstwie polskim jest bardzo szeroko reprezentowana. W tej grupie tematycznej powstawały prace inspirowane przez różne instytucje i z różnych okazji rocznicowych. Wielu autorów podejmowało też tematy związane z martyrologią narodu polskiego z własnej inicjatywy. Tworzyli medale i plakiety, w których zawierali swój przekaz artystyczny, realizowali się artystycznie.

Jednym z pierwszych artystów, który podejmował ten temat w swojej działalności medalierskiej był Józef Gosławski. W swoich pracach, które realizował w pierwszych latach po wojnie w niezwykle wyrazisty sposób dawał wyraz swoim emocjom związanym z wydarzeniami minionej wojny. Jedną z tych prac jest medal odlany na przełomie lat 1961–1962 zatytułowany *Mordercom Kobiet i Dzieci 1939–1945 Hańba*. Medal został odlany dwustronnie w średnicy 8 cm.

A.: Sylwetki kobiet i dzieci z wzniesionymi ku górze rękoma ukazane *en face*.

R.: Powierzchnia została podzielona napisem w kształcie krzyża równoramiennego na cztery pola. W krzyż wpisany został wyraz HAŃBA o wspólnej literze Ń na przecięciu ramion. Powyżej data 19-39 a u dołu 19-45. Napis dookólny MORDERCOM KOBIET I DZIECI.

Kolejnym przykładem takich działań jest twórczość Leszka Krzyszowskiego. W 1968 roku stworzył on kilka prac medalierskich poświęconych temu tematowi, z których trzy znajdują się w zbiorach Muzeum Niepodległości.

Pierwsza z nich została zatytułowana przez autora *Ecce homo*. I nie jest to tylko nawiązanie do słów Ewangelii dotyczących Męki. Motyw ubiczowanego i ukoronowanego cierniem Chrystusa był na różne sposoby podejmowany przez wielu artystów. Tym razem w wizji artysty zostało wyrażone połączenie Męki Pańskiej z martyrologią człowieka w czasie ostatniej wojny. Na awersie znajduje się twarz Chrystusa *en face*. W miejscu korony cierniowej została umieszczona dramatyczna scena rozstrzeliwania grupy ludzi, z których jeden, jakby w geście błagalnym, wzywającym ratunku i wybawienia od tragicznej śmierci, wznosi ręce do góry. Za nimi grupa żołnierzy ustawionych w regularnym szeregu z karabinami wycelowanymi w stronę rozstrzeliwanych. Owa scena to ciernie korony, które są symbolicznym wyrazem win człowieka odkupionych przez śmierć Chrystusa na Krzyżu. To jest również odpowiedź na wielokrotnie stawiane pytanie, gdzie był Bóg, Chrystus podczas tak tragicznych wydarzeń, jakie miały miejsce w czasie wojny. On był właśnie wśród rozstrzeliwanych w ulicznych egzekucjach, zagazowywanych w komorach i palonych w krematoriach, wśród dręczonych i maltretowanych w więzieniach i obozach.

Równie alegoryczną wymowę ma rewers tej plakiety. Cała jej powierzchnia została podzielona krzyżem, na którego ramionach widnieją sylwetki czołgu, przed którym stoi kobieta z dzieckiem na ręku, samolotu, ale też powieszzonego człowieka i ruin. Czy trzeba lepszej ilustracji historii ludzkiej, jej tragedii i win, które na tym Krzyżu zostały odkupione?

Dla pełnej informacji trzeba jeszcze dodać, że plakietka ma nieregularny kształt o wymiarach 10 cm x 9,5 cm.

Druga z tych plakiet nosi tytuł *Chcemy żyć*. Podobnie jak poprzednia, tak i ta została wykonana dwustronnie, ma średnicę 8 cm.

A.: Powierzchnia została podzielona w osi pionowej na dwa pola rozdzielone napisem NOUS VOULONS VIVRE. Pole po lewej wypełniają bagnety skierowane w kierunku kobiety z dzieckiem na ręku znajdującej się na prawym polu.

R.: Alegoryczny rysunek fragmentu tarczy słonecznej i lecących ptaków.

Trzecia plakietka z tego cyklu nosi tytuł, który może stanowić zamknięcie całości – *Pamięci ofiar II wojny światowej*. Została ona wykonana jednostronnie, ma wymiary 8 cm x 11 cm. Na gładkiej powierzchni znajdują się sylwetki czterech kobiet. Dwie widoczne na pierwszym planie są odwrócone przodem, pozostałe – tyłem. Choć grafika jest niezwykle skromna, delikatna, to jej wymowa jest niezwykle mocna. Gładkie tło, na którym znajdują się zwiewne postaci, jakby wylaniające się z obłoku, z chmur, z nieba – lub odchodzące do owej niebiańskiej przestrzeni.

Kolejne w tej grupie prace są już klasycznymi pracami medalierskimi. Pierwszą jest medal wybity 1969 roku z okazji wystawy filatelistycznej zorganizowanej pod hasłem *Nigdy więcej wojny*. Okazją dla jej organizacji była przypadająca wówczas 30. rocznica wybuchu II wojny światowej. Dlatego też za jego emitenta można uznać Polski Związek Filatelistów, który był niewątpliwie organizatorem tej wystawy. Medal mógł również spełniać funkcję medalu nagrodowego za prezentowany zbiór walorów filatelistycznych. Został wykonany dwustronnie. Jego średnica wynosi 4,5 cm. Niestety, nie jest on sygnowany ani przez autora, ani przez wykonawcę. W żadnym z dostępnych źródeł nie ma informacji na ten temat.

A.: Na gładkim tle znajduje się sylwetka Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie, a pod nim napis NIGDY/ WIĘCEJ/ WOJNY.

R.: Na lekko fakturowanym tle zostały rozmieszczone napisy WESTERPLATTE/ KUTNO/ MONTE CASSINO, WARSZAWA/ OŚWIĘCIM/TREBLINKA, MAJDANEK². Całość została obwiedziona otokiem zawierającym napis WYSTAWA FILATELISTYCZNA WARSZAWA 1969.

² Wyróżnienie autora.

Kolejna plakieta powstała w 1971 roku. Również i w tym przypadku inicjatywa jej powstania zrodziła się w organizacji społecznej. Tym razem emitentem było Zrzeszenie Studentów Polskich Akademii Medycznej w Poznaniu. Została ona poświęcona studentom polskim pomordowanym w latach 1939–1945. Plakieta odlano według projektu Ryszarda Skupnia w kształcie nieregularnego prostokąta o wymiarach 6,8 cm x 9 cm. Kompozycja plakiety została założona na dłuższym boku prostokąta.

A.: Na całej powierzchni znajduje się napis, którego część jest wypukła, a część wklęsnięta STUDENTOM POLSKIM/ POLEGŁYM/ POMORDOWANYM/ 1939–1945/ W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ.

R.: Na całej powierzchni został rozmieszczony wypukły napis W XXI ROCZNICĘ ZSP/ STUDENCI AKADEMII/ MEDYCZNEJ/ POZNAŃ 1971.

Kolejne dwa medale powstały w ramach działalności instytucji powołanej na mocy Ustawy z dnia 2 lipca 1947 roku, czyli Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa. Jej głównym zadaniem jest opieka nad miejscami związanymi z walką i męczeństwem narodu polskiego podczas II wojny światowej. Jedną z form jej działania jest emisja medali pamiątkowych.

Pierwszy z nich powstał w 1971 roku. Jego autorem jest Edward Gorol, a producentem Mennica Państwowa w Warszawie. Medal został wykonany dwustronnie w tombaku patynowanym, o średnicy 7 cm.

A.: Na całej powierzchni zostało rozmieszczonych sześć brył z odznaczeniami i symbolami: Krzyż Orderu Virtuti Militari, Krzyż Partyzancki, Krzyż Grunwaldu, Odznaka Grunwaldzka oraz litera „P” – symbol więźnia Polaka z obozu koncentracyjnego w trójkącie, czyli

tw. winkel, a nad nim płonący znicz. Na obwodzie znajduje się napis RADA OCHRONY POMNIKÓW WALKI I MĘCZEŃSTWA.

R.: Na środku w kwadratowym polu orzeł. Wokół gładkiego, ułożonego w formie rombu pola napis POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA.

Drugi medal został wybity w roku 1987. Jego emisja upamiętniła 30-lecie działalności Rady. Autorem jest Bohdan Chmielewski. Wybity dwustronnie przez Mennicę Państwową w Warszawie w tombaku patynowanym, o średnicy 7 cm.

A.: Przedstawienie Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie na tle zieleni Ogrodu Saskiego. Za monumencie widoczny fragment orła z rozpostartymi skrzydłami. Pod rysunkiem napis RADA/OCHRONY POMNIKÓW/ WALKI I MĘCZEŃSTWA/ 1947–1987.

R.: Po prawej stronie znajduje się symbol Rady – miecze grunwaldzkie skierowane sztychem ku dołowi, a pod nimi płonący znicz. Na całej powierzchni został rozmieszczony tekst POMNIKI/ BOHATERÓW WARSZAWY/ NIKE/ WESTERPLATTE/ POLEGŁYM W SŁUŻBIE/ OBRONIE/ POLSKI LUDOWEJ MAUZOLEUM/ ŻOŁNIERZY RADZIECKICH/ KOŚCIUSZKOWCOM/ GRUNWALD/ BOHATERÓW POWSTANIA/ WARSZAWSKIEGO/ POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH/ WIELKOPOLSKICH/ MONTE CASINO/ NARVIK/ **GETTA WARSZAWSKIEGO/ OŚWIĘCIM TREBLINKA/ PALMIRY/ MAJDANEK PORYTOWE WZGÓRZE/ ŻOŁNIERZA POLSKIEGO I ANTYFASZYSTY/ NIEMIECKIEGO/ W BERLINIE/ POLSKO RADZIECKIE BRATERSTWO BRONI/ RIAZAŃ.**

II. Obozy koncentracyjne

Ten temat jest najliczniej reprezentowany w grupie medali martyrologicznych. Pierwszy o tej tematyce powstał w 1944 roku i jest poświęcony obozowi na lubelskim Majdanku. Autorem jest Józef Gosławski. Projekt medalu powstał jeszcze w czasie wojny. Artysta przez cały czas wojny przebywał na terenie okupowanego kraju i wybrał broń, którą najlepiej władał – ołówek i papier. Pod wpływem tragedii narodu, wydarzeń, które w czasie okupacji działy się wokół niego, przygotowywał projekty prac, które planował zrealizować dopiero po wojnie. Jedną z nich jest właśnie medal *Majdanek*³.

Medal został odlany dwustronnie w patynowanym brązie o średnicy 8 cm. Wymowa grafiki, jak również treści jest bardzo ostra i wyraża niewątpliwie ówczesne, świeże odczucia Polaków w pierwszych miesiącach i latach po zakończeniu wojny.

A.: Ośmiornica dusząca mackami ludzi.

R.: Na gładkim tle w poziomie napis 1941/ MAJDANEK/ 1944. Napis w otoku NARODOWI NIEMIECKIEMU NA WIECZNĄ HAŃBĘ HISTORII JAKO DOKUMENT.

---

³ B. Kozarska-Orzeszek, *Ku czci, chwale, pamięci, czyli o medalach Gosławskiego*, [w:] Józef Gosławski. *Rzeźby, monety, medale*, pr. zbiorowa pod red. A. Rudzkiej, Warszawa 2009, s. 40.

W 1966 roku powstała praca, której autorką jest Katarzyna Piskorska, poświęcona dzieciom – więźniom obozów koncentracyjnych. Jest to dwustronna plakieta o średnicy 11,5 cm.

A.: Po lewej stronie troje wychudzonych dzieci, po prawej została narysowana nieregularna bryła, a za nią rząd krzyży. Poniżej rysunku odciski małych dłoni.

R.: Trzy prostokątne bloki z wyrytym napisem 1939–1945 VINDICATA DOMINE/ SANGVINEM NOSTRUM/ QUI EFFUSUS EST.

Wśród medali powstałych już w kolejnych latach są również tworzone poza granicami Polski. Pierwszy z nich powstał w ówczesnej Jugosławii w 1967 roku. Był on związany z Kongresem byłych więźniów obozu Buchenwald-Dora w Zagrzebiu. Niestety, nie jest znany ani jego twórca, ani miejsce jego wytworzenia. Został on odlany jednostronnie, ma średnicę 7 cm. Na środku znajduje się trójkąt równoboczny wzorowany na więźniarskim „winklu”. W jego wnętrzu zostały zaznaczone elementy zabudowy obozu koncentracyjnego z motywem

krematorium, wieżę strażniczą, drutami ogrodzenia. Poniżej znajduje się napis ZAGREB/ 1967. Dookolnie został wykonany napis KONGRES IK BUCHENWALD-DORA. Medal został ofiarowany panu Janowi Izydorczykowi, który był więźniem obozu i uczestnikiem Kongresu.

W 1974 roku mijają 30. rocznica wyzwolenia jednego z pierwszych napotkanych na szlaku bojowym 1. Armii Wojska Polskiego obozów – Majdanka. Drugą okazją była rocznica powstania Państwowego Muzeum na Majdanku, które było emitentem dwustronnego, wybitego przez Mennicę Państwową w Warszawie medalu autorstwa Józefa Markiewicza, wybitego w standardowej dla tej wytwórni średnicy 7 cm.

A.: Sylwetki dwóch postaci widoczne od pasa w górę. Plecami zwrócona jest postać żołnierza w hełmie, który podtrzymuje więźnia w pasiaku. Po bokach grupy postaci obwiedzione drutem kolczastym.

R.: Na środku widnieje pomnik ofiar faszyzmu na Majdanku. Nad nim widnieje data 1944. Poniżej napis 30 LAT/ PAŃSTWOWEGO/ MUZEUM/ NA MAJDANKU.

W roku następnym – 1975 – mijała rocznica wyzwolenia najdłużej działającego na ziemiach polskich obozu koncentracyjnego Stutthof w Sztutowie⁴. Podobnie jak w przypadku Majdanka, również ten medal upamiętnia rocznicę utworzenia Muzeum na terenie obozu. Autorem medalu jest twórca licznych prac rzeźbiarskich Wiktor Tołkin. Jest on autorem wielu innych prac medalierskich o tematyce martyrologicznej, czemu się trudno dziwić, gdyż w latach 1942–1944 był więźniem Auschwitz. Jego dziełem są również pomniki w obozach koncentracyjnych Stutthof i na Majdanku. Medal został wybity w warszawskiej Mennicy Państwowej.

A.: Wyobrażenie sylwetek więźniów obwiedzone napisem MUZEUM – SZTUTTHOF W SZTUTOWIE.

R.: Na środku „winkiel” więźnia, a wokół niego napisy POLACY/ SOWIETSKIE LUDI/ CESIA A SLOVACI/ DANSKERE/ ITALIANI/ SUOMA/ LAISET/ NORD/ MANJEN/ LES BELGES/ JUGO/ SLOVENCII/ MAG/ YAROK/ 7588/ LES FRANCAIS/ NEDERLANDENER/ DIE DEUTSCHE. W dolnej części, w połowie obwodu napis 2 IX 1939 KL STUTTHOF 9 V 1945.

Medale związane z martyrologią narodu polskiego powstawały również poza granicami kraju i to nie tylko Europy. Przykładem mogą być medale, które powstały na terenie Izraela, a konkretnie z inicjatywy Muzeum im. Bohaterów Getta w kibucu Lohanei Hageetaot. W 1975 roku zrodziła się tam inicjatywa wybitcia medalu upamiętniającego 30. rocznicę likwidacji obozów koncentracyjnych. Medal o średnicy

⁴ Obóz działał od 2 września 1939 r. do 9 maja 1945 r.

5,9 cm został wybity dwustronnie w tombaku srebrzonym i oksydowanym. Autor projektu jest nieznany.

A.: W pionowej osi medalu znajduje się wyciągnięta ręka z widocznym numerem więźnia na przedramieniu. Po bokach widać fragmenty drutu kolczastego. Widnieją tu również napisy w języku hebrajskim i angielskim 30TH/ ANNIVERSARY/ OF LIQUIDATION/ OF CONCENTRATION/ CAMPS.

R.: Na środku znajduje się napis w języku hebrajskim. Napis w otoku w języku hebrajskim i angielskim GHETTO FIGHTER HOUSE.

Zorganizowane przez okupanta obozy na terenie Polski po wyzwoleniu w 1945 roku były przekształcane w miejsca pamięci. Oczywiście głównym celem ich działalności było upamiętnienie martyrologii tych wszystkich, których udziałem stał się los więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych. W tej liczbie był oczywiście największy obóz w Oświęcimiu-Brzezince (Auschwitz-Birkenau). I właśnie z tym obozem związany jest kolejny medal wybity w 1976 roku. Powstał on dla upamiętnienia 30. rocznicy utworzenia Państwowego Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince. Jego autorem jest Tadeusz Kinowski. Został on wykonany w kształcie prostokąta o wymiarach 8 cm x 9,8 cm, o zaokrąglonych narożnikach. Kompozycja medalu została założona na dłuższym boku prostokąta.

A.: Widok fragmentu charakterystycznej zabudowy obozu koncentracyjnego. Pod rysunkiem napis XXX LAT. Na obwodzie znajduje się napis PAŃSTWOWE MUZEUM OŚWIECİM – BRZEZINKA.

R.: Na gładkim tle widnieje płonący znicz, którego płomień rozdziela napis POLEGLYM PAMIĘĆ.

Powstanie kolejnej plakiety związane jest z utworzeniem nowego miejsca pamięci i udostępnieniem go społeczeństwu. Miejscem tym jest Żabikowo koło Poznania. W latach 1943–1944 mieścił się tu obóz organizacyjnie powiązany z Fortem VII poznańskiej Cytadeli. Obóz w Żabikowie nosił oficjalną nazwę Więzienie Policji Bezpieczeństwa i Wychowawczy Obóz Pracy. Był on przeznaczony dla Polaków. Osadzano w nim również jeńców radzieckich oraz dezertersów z armii niemieckiej. Na terenie tego obozu w 1974 roku utworzone zostało Muzeum Byłego Obozu Karno-Śledczego w Żabikowie. Autorem plakiety jest Józef Kopczyński. Jest nią prostokąt o wymiarach 11,5 cm x 7,5 cm i zaokrąglonych narożnikach.

A.: Na całej powierzchni znajduje się napis MUZEUM/ BYŁEGO/ OBOZU/ KARNO/ ŚLEDZCZEGO/ W/ ŻABIKOWIE/ 1943–1945.

R.: Napis na całej powierzchni 35/ ROCZNICA/ STRACENIA/ POZNAŃSKIEGO/ KIEROWNICTWA/ PPR/ 13 SIERPNIĄ/ 1944.

Kolejny medal wydany został w Izraelu, we wspomnianym już wcześniej kibucu Lahomei Hageettaot, w którym znajduje się Muzeum im. Bohaterów Getta i upamiętnia 100. rocznicę urodzin Janusza Korczaka. Jego twórca jest związany zapewne z Shekel Mint Company, w którym został on wybity w 1978 roku. Na gładkim rancie medalu znajduje się numer 955.

A.: Na środku w zagłębionym polu znajduje się portret Janusza Korczaka *en face*, a poniżej napis w języku hebrajskim i angielskim PERISHED IN TREBLINKA 1941.

R.: Na środku widnieją zarysy sylwetek dzieci tulących się do postaci opiekuna. Napis dookoły w języku hebrajskim i angielskim GHETTO FIGHTERS⁵.

Działalność placówek muzealnych opiekujących się miejscami pamięci nie ogranicza się wyłącznie do eksponowania tych miejsc i prac naukowo-badawczych. Są to również instytucje inspirujące różnorodne przedsięwzięcia artystyczne, także o zasięgu międzynarodowym. Tak właśnie jest w Muzeum na Majdanku. I właśnie VI Wystawa Malarstwa, Grafiki i Rzeźby Przeciw Wojnie 1979 stała się okazją do wybitcia medalu, którego autorem jest Józef Markiewicz-Nieszczyk. Dwustronny medal został wybity przez Mennicę Państwową w Warszawie w tombaku patynowanym o średnicy 7 cm.

A.: Całą powierzchnię zajmuje uproszczona siatka geograficzna z umieszczonym trójkątnym oznaczeniem więźnia, nad którym

---

⁵ Por. S. Szperling, *A Catalog of Holocaust Medals. A History Etched in Metal*, Tuscon, Arizona [2010].

znajduje się napis LUBLIN. W otoku znalazł się napis VI WYSTAWA MALARSTWA GRAFIKI I RZEŻBY PRZECIW WOJNIE MAJDANEK 1979.

R.: Na tle uproszczonej siatki geograficznej znajdują się dwie symboliczne postaci z wzniesionymi ku górze rękoma – kobiety i mężczyzny. Po prawej stronie rysunek „grzyba” po wybuchu atomowym, a na równiku daty roczne 1939 1945. W części górnej otoku napis PAX.

Jednym z głównym celów obozów koncentracyjnych utworzonych przez niemieckiego okupanta na ziemiach polskich było unicestwienie narodu polskiego oraz ludności pochodzenia żydowskiego. Ich bramy były również szeroko otwarte dla przedstawicieli innych narodów. Dlatego działalność utworzonych na ich terenie muzeów ma zasięg wykraczający daleko poza granice Rzeczypospolitej Polskiej. Najlepszym przykładem takiej działalności jest niewątpliwie Międzynarodowa Rada Oświęcimska. Muzeum w Oświęcimiu, w 1979 roku było gospodarzem III Międzynarodowej Konferencji Muzeów Martyrologii. Z tej okazji został odlany dwustronny prostokątny medal o wymiarach 6,1 cm x 5 cm. Cała kompozycja została założona na dłuższym boku prostokąta. Niestety, autor projektu, jak również miejsce jego odlania pozostaje nieznan⁶.

A.: Na tle gołąbka pokoju został umieszczony znak Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa.

R.: Na gładkim tle znajduje się napis III MIĘDZYNARODOWA/ KONFERENCJA/ MUZEÓW/ MARTYROLOGII/ OŚWIĘCIM/ 1979.

⁶ Nie udało się tych informacji uzyskać również w Muzeum w Oświęcimiu.

W roku 1980 przypadała 35. rocznica zakończenia II wojny światowej. Rok 1945 był rokiem końca wojny, czyli wyzwolenia obozów koncentracyjnych. Rocznicę tę została upamiętniona plakietą odlaną dwustronnie w brązie. Ma ona kształt kwadratu o boku 8 cm i zaokrąglonych narożnikach.

A.: W części dolnej znajduje się wyobrażenie zabudowań obozu koncentracyjnego z krematorium. Powyżej została wyryta liczba XXXV.

R.: Całość wypełnia płonący znicz, pod którym znajduje się napis WYZWOLENIE/ HITLEROWSKICH/ OBOZÓW ZAGŁADY.

Poznańskie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego im. Kasprzaka w 1980 roku było emitentem kolejnego medalu. Tym razem tematem upamiętnienia jest Muzeum Fortu VII poznańskiej cytadeli. Autorem medalu jest J. Drygas. Dwustronny medal o średnicy 7 cm został odlany w mosiądzu.

A.: Na lekko fakturowanym tle znajdują się dwie wzniesione ku górze ręce o zaciśniętych pięściach. Ręce zostały skrepowane kajdanami, na których znajduje się napis FORT VII.

R.: Cała powierzchnia fakturowana z napisem FORT VII/ W POZNANIU/ MIEJSCE PONIEWIERKI/ STRASZLIWEJ KATORGI/

MĘCZEŃSTWA/ I TRAGICZNEJ ŚMIERCI/ TYSIĘCY WIELKOPOLAN/ 1939–1944. Napis został podkreślony wiązką liści laurowych przewiązanych wstążką, a pod nią widnieje napis MUZEUM/1980.

W 1982 roku kolejne muzeum martyrologiczne – Muzeum Obozu Stutthof w Sztutowie – obchodziło swój jubileusz 20-lecia działalności. Twórcą kolejnego medalu jest Wiktor Tołkin, artysta bardzo związany z tym muzeum, jest on bowiem autorem monumentu upamiętniającego więźniów obozu. Medal został wybitny dwustronnie w tombaku patynowanym, przez warszawską mennicę.

A.: Tło wypełniają cyfry stanowiące numery więźniów. Na środku znajduje się głowa więźnia *en face*, a pod nią daty roczne 1939/1945. Napis dookoły: LOS NASZ DLA WAS PRZESTROGA.

R.: W górnej części pole z pionowymi pasami, na których widnieje trójkąt z literą „P”, a po bokach daty roczne 1962, 1982. Poniżej, na fakturowanym tle napis MUZEUM STUTTHOF/ W SZTUTOWIE. Napis dookoły NARODY TRACĄCE PAMIĘĆ TRACĄ ŻYCIE.

Medale o tematyce martyrologicznej powstawały również w Niemieckiej Republice Demokratycznej. We wschodnich Niemczech już w II poł. lat 30. XX wieku zaczęły działać obozy koncentracyjne, przeznaczone głównie, w pierwszym okresie, do odosobnienia przeciwników politycznych rządów hitlerowskich⁷. Po wybuchu wojny do obozów tych trafiali również przedstawiciele innych okupowanych krajów. W NRD zostały wydane trzy plakiety umieszczone w jednym etui. Ich cechą charakterystyczną jest to, że zostały wydane jednostronnie, z rdzawo brązowej ceramiki. Mają kształt prostokąta o kompozycji założonej na krótszym boku prostokąta o wymiarach 12,5 cm x 5 cm. Stronę graficzną stanowią widoki pomników upamiętniających więźniów byłych obozów. Pod nimi znajdują się napisy wspólne dla wszystkich trzech plakierek **NATIONALE MAN- UND GEDEKSTÄTTE RAVENSBRÜCK – BUCHENWALD – SACHSENHAUSEN**. Na odwrociu tych plakierek widnieje sygnatura wytwórcy – dwie skrzyżowane szable skierowane sztychami ku górze, czyli wytwórni porcelany w Miśni.

Poniżej opisany medal stanowi swoistego rodzaju podsumowanie działalności medalierskiej o tematyce martyrologicznej dotyczącej obozów koncentracyjnych. Okazją do jego powstania była 50. rocznica zakończenia wojny. Emitentem tego medalu jest niemiecka fundacja Maximilian-Kolbe-Werk (Dzieło Maksymiliana Kolbe). Powstała ona w Niemczech w 1973 roku z inicjatywy działaczy katolickich z Freiburga. Głównym zadaniem organizacji jest pomoc byłym więźniom gett i obozów koncentracyjnych. Organizacja zleciła wykonanie i odlanie medalu w mosiądzu Józefowi Stasińskiemu. Medal ma średnicę 8 cm.

A.: Znajduje się tutaj alegoryczna kompozycja, na którą składają się tory kolejowe, drut kolczasty przerwany przez kwiat róży. U dołu znajduje się napis 50 LAT. Przy górnej krawędzi półkoleście rozmieszczony został wyraz **WYZWOLENIE**.

R.: Na środku znajduje się grupa ludzi – więźniów. Nad nimi na całej powierzchni zostały rozmieszczone przypadkowe numery

---

⁷ KL Sachsenhausen – lipiec 1936, KL Buchenwald – lipiec 1937, KL Ravensbrück – lipiec 1937. Ten ostatni cechowała „specjalizacja” obozu przeznaczonego dla kobiet.

więźniów. Dookolnie znajduje się napis ZA WASZE CIERPIENIE – NASZA MIŁOŚĆ MAXIMILIAN-KOLBE-WERK FREIBURG.

Byli więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych po wojnie zrzeszali się w różnych organizacjach kombatanckich. Wśród nich jest Polski Związek Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych. Przy okazji prezentacji dorobku medalierskiego w zakresie tematyki martyrologicznej, warto zwrócić uwagę na dwa medale jubileuszowe wydane przez tę organizację⁸.

Pierwszy z nich został wydany z okazji 60. rocznicy działalności tej organizacji. Jest to wybitny dwustronnie medal w tombaku patynowanym, o średnicy 6 cm.

A.: Widok ogrodzenia obozu koncentracyjnego z drutu kolczastego z bramą wjazdową do obozu. Na ceglany murze znajduje się napis ARBEIT MACHT FREI. Pośrodku bramy znajduje się „winkiel” więźnia z literą „P”. Do bramy prowadzi droga, na której zostały wypisane numery obozowe więźniów.

R.: Na fakturowanym tle znajduje się napis 60-LECIE/ POLSKIEGO ZWIĄZKU/ B. WIĘŹNIÓW/ POLITYCZNYCH/ HITLEROWSKICH WIĘZIEŃ/ I OBOZÓW/ KONCENTRACYJNYCH/ 1946–2006. Napis w części dolnej, w $\frac{3}{4}$ obwodu został obwiedziony gałązkami oliwnymi.

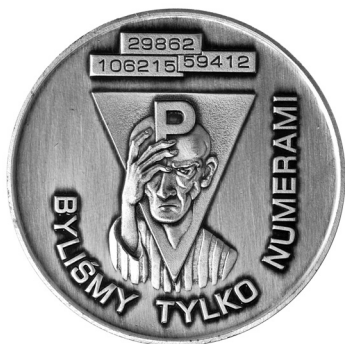
⁸ Oba medale zostały nadane i wręczone pani Joannie Gierczyńskiej kierownicze Muzeum Więzienia Pawiak Oddziału Muzeum Niepodległości w Warszawie. Dzięki jej uprzejmości, medale te mogą zostać tutaj zaprezentowane.

Również kolejna okrągła – 65. rocznica powstania i działalności tej organizacji, została upamiętniona medalem. Tym razem został on wykonany w tombaku srebrzonym, o średnicy 6 cm.

A.: Popiersie więźnia w pasiaku *en face*, z głową podtrzymywaną ręką. Głowa więźnia została umieszczona na tle więźniarskiego „winkla” z literą „P”. Poniżej półkolisty napis BYLIŚMY TYLKO NUMERAMI.

R.: Symbol Związku. Jest to pięciokątny znaczek skierowany wierzchołkiem w dół. Na jego powierzchni znajdują się pionowo rozmieszczone fragmenty drutu kolczastego. Na nich znajduje się „winkiel” więźnia z literą „P”. Powyżej, na oddzielnym pasku napis PZBW-PHWiOK. Poniżej 1946–2011. Przy dolnej krawędzi znajdują się dwie gałązki oliwne złączone napisem 65/ LAT.

III. Represje stalinowskie

Do przełomu politycznego w latach 80. XX wieku sprawa martyrologii Polaków na wschodzie była tematem zakazanym. Dopiero zmiany polityczne w Europie środkowo-wschodniej, a zwłaszcza w Związku Radzieckim, umożliwiły usunięcie białych plam w tym zakresie. Powyższe zmiany siłą rzeczy znalazły swój wyraz również w plastyce, w tym także w medalierstwie.

Lata II wojny światowej to nie tylko zagadnienia związane z okupacją niemiecką Polski. To również czas tragedii ludzi, których udziałem stała się syberyjska katorga. Niestety, przez wiele powojennych lat był to temat tabu. Pomimo tego w sposób zakamuflowany udawało się wydarzenia te utrwalić w sztuce. Jedną z takich prac znalazła się w zbiorach Muzeum Niepodległości. Jest to jednostronnie odlana w mosiądzu patynowanym plakietka, której autorem jest Kazimierz Lipiński. Ma ona kształt prostokąta o wymiarach 10,5 cm x 14 cm. Kompozycja została założona na krótszym boku prostokąta. Całą powierzchnię wypełnia fragment drewnianego wagonu towarowego z zadrutowanym oknem. W jego otwarte widnieją głowy ludzi, którzy stanowili „ładunek” tych transportów.

Autor nadał swej pracy nazwę *Deportacja*. Oczywiście w ten sposób byli również transportowani Żydzi do obozów zagłady, jednakże w tym wypadku, odczytując tytuł nadany przez samego autora nasuwa się skojarzenie bardzo oczywiste dla każdego Polaka – deportacja, czyli wywózka na wschód, do łagrów, do miejsc przymusowego osiedlenia w Kazachstanie i na Syberii.

Wszystkie kolejne prace znajdujące się w omawianej kolekcji powstały już w latach, gdy temat ten przestał być zakazany. Pierwsza pochodzi z 1985 roku. Sądząc po znajdujących się na medalu zapiskach, inicjatorem jego powstania mogło być środowisko skupione wokół ks. Henryka Jankowskiego i kościoła św. Brygidy w Gdańsku. Plakieta do zbiorów muzealnych trafiła wraz z innymi pamiątkami przekazanymi przez Wojciecha Ziemińskiego z Warszawy. Plakieta *Katyń 1940* została wykonana dwustronnie w brązie, ma kształt prostokąta o wymiarach 8,3 cm x 6,5 cm. Autor znany jest jedynie z inicjałów znajdujących się na plakiecie – M. T. Jej wygląd jest o tyle charakterystyczny, że na całej powierzchni wycięty został krzyż.

A.: Na gładkim tle znajduje się napis KATYŃ, rozdzielony pionowym ramieniem krzyża. Nad napisem, po prawej stronie znajduje się czaszka. U dołu, pod napisem data roczna 1940.

R.: Napisy 10 XI/1985/ ŚW. BRYGIDA/ GDAŃSK/ KS. H. J.

W powojennym medalierstwie polskim trudne i niewygodne tematy były podejmowane także przez różne organizacje społeczne. Jedną z nich było Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne⁹. Organizacja ta w 1988 roku zainspirowała wydanie medalu mieszczącego się w interesującym nas temacie. Jego wykonanie powierzyła

---

⁹ Od roku 1991 jako Polskie Towarzystwo Numizmatyczne.

Bohdanowi Chmielewskiemu, a wybicie Mennicy w Warszawie. Praca ma kształt kwadratu o boku 7 cm.

A.: Grupa siedmiu oficerów ze związanymi do tyłu rękoma. Za nimi widoczne lufy karabinów. U dołu napis KATYŃ. Cała kompozycja została uformowana na kształt krzyża.

R.: Orzeł w koronie wyłaniający się z chmur. Pod nim napis PAMIĘCI POLSKICH OFICERÓW/ ZAMORDOWANYCH W KATYNIU. Poniżej ułamana szabla z widocznym napisem na główki HONOR.

Również Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne było emitentem kolejnego z medali. Jego wykonanie zlecone zostało w 1989 roku Bohdanowi Chmielewskiemu, a wybicie Mennicy w Warszawie. Medal został wybity dwustronnie w kształcie kwadratu o boku 7 cm.

A.: Tło stanowi orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami. Na jego tle widnieje grupa ludzi zmierzająca w kierunku drewnianego baraku, nad którym widnieje napis SYBIR. Za nimi widoczna jest sylwetka radzieckiego żołnierza. Poniżej rysunku, przy dolnej krawędzi znajduje się napis PAMIĘCI POLAKÓW/ OFIAR STALINOWSKICH REPRESJI.

R.: Cała powierzchnia to ściana celi więziennej z zakratowanym oknem. Na niej został umieszczony napis JESZCZE POLSKA NIE ZGINEŁA... jakby wryty ręką więźnia.

Inicjatywy w zakresie emisji medali upamiętniających represje stalinowskie rodziły się również poza warszawskim środowiskiem numizmatycznym. Jako przykład może tutaj posłużyć oddział szczeciński PTAiN. W roku 1989 tamtejsze środowisko numizmatyków zainicjowało wydanie kolejnego medalu katyńskiego. Autorem jego projektu jest Franciszek Łuczko, a wykonawcą Alfred Kózka. Medal został wybity dwustronnie w tombaku srebrzonym i oksydowanym, w średnicy 7 cm, przez Mennicę warszawską.

A.: W prostokątnym polu Matka Boska Katyńska. Przy dolnej krawędzi napis: Tadeusz Zieliński. Dookolnie zostały rozmieszczone nazwy obozów dla jeńców polskich na terenie ZSRR – OSTASZKÓW KOZIELSK STAROBIELSK KATYŃ.

R.: Na środku orzeł wojskowy w koronie z widocznymi śladami przestrzeleń. Napis dookolny O GROBY DLA KOŚCI WASZYCH W ZIEMI OJCZYSTEJ PROSIMY CIĘ PANIE A. MICKIEWICZ¹⁰.

---

¹⁰ Powinno być: „O grób dla kości naszych...”. Cytat z *Litanii Pielgrzymkiej* A. Mickiewicza.

Dwa kolejne medale powstały z inicjatywy organizacji kombatanckich. W 1990 roku Sybirackie Środowisko Borowiczan przygotowało swój medal. Niestety, nie znamy ani autora projektu, ani miejsca jego wytworzenia. Medal został odlany dwustronnie, w średnicy 7 cm.

A.: Na całej powierzchni znajduje się symbol Polski walczącej, a na jego tle widnieje emblemat Związku Sybiraków. Jest to tarcza z monogramem złożonym z liter ZS, umieszczona na dwóch skrzyżowanych mieczach o sztychach skierowanych w dół i z rozzerwanym łańcuchem. Nad tarczą widnieje orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami.

R.: Na fakturowanym tle, w części dolnej znajduje się napis SYBIRACY/ ŚRODOWISKO/ BOROWICZAN.

Związek Sybiraków w 2004 roku zainicjował odlanie jednostronnej plakietki. Jej projekt został przygotowany przez Juliusza Marię Karwackiego. Jej odlanie powierzono opolskiej firmie ART.-OD-LEW. Na powierzchni znajduje się konturowa mapa Polski z nałożonym symbolem Związku. Po lewej stronie grupa ludzi, po prawej wieża strażnicza obozu i tory kolejowe. Powyżej, po lewej wizerunek Matki Boskiej, od której rozchodzą się promienie, a obok napis DZIĘKUJEMY ZA OCALENIE TOBIE/ CO W OSTREJ ŚWIECISZ BRAMIE. Ponad całością krzyż równoramienny z orłem w koronie u zbiegu ramion, który został obwiedziony łańcuchem. Krzyż znajduje się na dwóch skrzyżowanych mieczach skierowanych sztychami ku dołowi. U dołu pod mapą 1928/17/ IX/ 1939/ DZIEŃ SYBIRAKA.

IV. Holokaust

Mówiąc o martyrologii mieszkańców okupowanej Polski nie można pominąć zagłady społeczności żydowskiej mieszkającej na ówczesnym terytorium Polski. W planach III Rzeszy naród żydowski jako pierwszy został skazany na całkowitą zagładę. Precyzyjni i dokładni Niemcy zaplanowali ten proces w najdrobniejszych szczegółach. Jednym z jego elementów były organizowane w wielu miejscach getta dla zgromadzenia ludności żydowskiej. Największe znajdowało się na terenie Warszawy. W utworzonej w 1940 roku dzielnicy żydowskiej zgromadzono 450 tys. ludzi. W tym skupisku pozbawionych wszelkich praw ludzi zrodziła się organizacja bojowa, która w obliczu „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej” postanowiła podjąć beznadziejną próbę samoobrony. 19 kwietnia 1943 roku w warszawskim getcie wybuchło powstanie, które trwało do połowy maja. W prezentowanej warszawskiej kolekcji medali, znalazły się dwa nawiązujące do tych wydarzeń. Oba dotyczą okrągłych rocznic. Musimy pamiętać, że wiele spośród omówionych wcześniej medali również odnosi się do zagadnień Holocaustu. Szczególnie tych, które związane są z obozami koncentracyjnymi.

Pierwszy z tych medali został przygotowany i wydany w 1973 roku z okazji 30. rocznicy wybuchu powstania w getcie. Jest on dziełem dwóch artystów. Awers opracowała Hanna Danielewicz, a rewers Kazimierz Danielewicz. Został wybity w tombaku patynowanym przez Mennicę Państwową w Warszawie, ma średnicę 7 cm.

A.: Fragment warszawskiego pomnika Bohaterów Getta. Napis w otoku POLEGLYM ŻYDOM POLSKIM BOHATEROM POWSTANIA W GETCIE WARSZAWSKIM.

R.: $\frac{3}{4}$ powierzchni wypełnia mur ceglany. Pośrodku znajduje się wyrwa, z której wystaje karabin, na którego lufie, skierowanej ku górze, została zamocowana flaga. Po lewej, na jednej z cegieł znajduje się napis ŻOB [Żydowska Organizacja Bojowa], a powyżej daty roczne 1943/1973.

Dziesięć lat później – w 1983 roku, z okazji kolejnej rocznicy powstania został wydany medal upamiętniający 40. rocznicę powstania w getcie. Powstał on z inicjatywy kilkakrotnie już w tej prezentacji wymienianego Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego. Jego autorem jest Adam Włodarczyk. Również i ten medal wybiła warszawska mennica w tombaku srebrzonym i oksydowanym.

A.: Na pierwszym planie po prawej znajduje się grupa bojowników, przed którą widnieje napis GETTO ukształtowany w formę muru zwieńczonego drutem kolczastym. Nad nim unoszą się płomienie. Po lewej znajduje się napis WARSZAWA/ 1943.

R.: Cała powierzchnia to mur getta z drutem kolczastym, za którym widoczne są ruiny. W przestrzeni pomiędzy drutami znajduje się napis 40 ROCZNICA/ POWSTANIA/ W GETCIE/ WARSZAWSKIM.

Zaprezentowany powyżej fragment kolekcji ukazuje upamiętnienie martyrologii przede wszystkim Polaków, ale również innych narodów w czasie II wojny światowej. Medale mają różne formy graficzne, różne techniki wykonywania. Stanowią również przegląd instytucji, które w swojej działalności postanowiły upamiętnić miejsca walki i męczeństwa w tej formie plastycznej. Należy tylko wyrazić żal, że do tej pory ani warszawskie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, ani jego spadkobierca, czyli Muzeum Niepodległości nie zadbało o upamiętnienie w ten właśnie sposób swoich oddziałów o charakterze martyrologicznym – X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, Muzeum Więzienia Pawiak czy Mauzoleum Walki i Męczeństwa w al. Szucha 25.

Andrzej Kotecki

Bibliografia

Józef Gosławski, Rzeźby, monety, medale, pr. zbiorowa pod red. A. Rudzkiej, Warszawa 2009.

Medale Mennicy Państwowej. Katalogi z lat 1949–1998.

Polskie medale filatelistyczne 1899–1984. Katalog, oprac. Barbara Kozarska-Orzeszek, Wrocław [1984].

Szperling S., *A Catalog of Holocaust Medals. A History Etched in Metal*, Tuscon, Arizona [2010].